

УДК 711: 111.852

к. арх., доцент Осиченко Г.О.,
Полтавський національний технічний університет
імені Ю. Кондратюка

ЩОДО ПРИРОДИ СЕРЕДОВИЩНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ

У статті розглядається природа потреб людини, з метою визначення їх впливу на естетичні якості містобудівних об'єктів. Наводяться класифікації потреб, структура мотиваційного аспекту, визначені фактори диференціації та динаміки потреб на трьох суб'єктних рівнях.

Ключові слова: середовищні потреби, естетичні потреби, інтегрально-системна сукупність потреб, мотиваційний аспект, динаміка потреб

Постановка проблеми. Архітектурне середовище міста виникло і розвивається як відповідь на певні потреби людини і суспільства, і зараз воно виступає головним засобом задоволення їх потреб. Естетичні якості міського середовища є предметами задоволення естетичної потреби людини. В кінці ХХ століття психологія довела, що естетичні потреби є невід'ємною частиною людського життя, ігнорування їх призводить до психічних і фізичних хвороб, неповноцінного розвитку особистості (Д. Берлайн, С. Виготський, П. Сімонов, В. Галлезе). Але серед архітектурно-психологічних досліджень невелика кількість дослідників відмічає, що емоційний стан людини у архітектурному середовищі виникає як оцінка ймовірності задоволення тієї чи іншої потреби, в той час як у вітчизняній психологічній науці існують визнані у світі теорії емоцій (А. Леонтьєв, П. Анохін, К. Платонов, П. Сімонов), що обґрунтовують взаємозв'язок між емоційною оцінкою середовища і задоволенням потреб.

В архітектурній теорії і практиці ХХ століття спостерігалися дві тенденції к вирішенню проблеми задоволення потреб. Перша – це прагматична, в якій споживач постає центральною фігурою, вивчаються потреби конкретного споживача і задовольняються при формуванні середовища. Друга тенденція має концептуальний характер, в ній проголошується перевага архітектурної ідеї, яка формує світ уявлень і фізичний світ споживача, пропонуючи (або нав'язуючи) йому новий образ життя. Позитивним і негативним досвідом використання цих підходів наповнена історія містобудування ХХ століття, що потребує додаткового вивчення цього питання. Таким чином, з одного боку, ми маємо деякий пробіл у застосуванні природних закономірностей розвитку потреб при формуванні архітектурного середовища; а з іншого боку, підвищується відповідальність архітекторів при проектуванні міського середовища. Вищевикладене і визначає актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Проведене дослідження є складовою частиною плану НДР кафедри ДАС і М ПолтНТУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення природи потреб людини є предметом активних досліджень в соціології, філософії та психології. Найбільш відомі класифікації потреб належать психологам і філософам. Це - ієрархія потреб Гегеля (XIX ст.), класифікація потреб Ф. Достоєвського (XIX ст.), піраміда потреб А. Маслоу (1954 р.), теорії потреб К. Альдерфера (XX ст.), Д.МакКлелланда (1962р.), Н.Ф. Реймерса (1993 р.) та ін. На даний момент потреби виступають фундаментальною науковою категорією, яка широко використовується в різних науках. В архітектурі та містобудуванні перелік і класифікація потреб є похідними від загально наукових. Естетичні потреби людини виступили предметом досліджень в праці «Архітектура і емоційний світ людини» [2] (1985р.). Автори виділили два типа фундаментальних потреб людини: фізіологічні та орієнтаційні. До орієнтаційних було віднесено пізнавальну потребу, потребу в емоційному контакті з середовищем та потребу у пошуках сенсу життя. В дослідженні визначено засоби, прийоми організації середовища, що сприяють задоволенню потреб людини.

В праці М.М. Дьоміна «Управління розвитком містобудівних систем» [1] (1991р.) відзначено не тільки унікальність потреб індивіда, але й наявність загального у потребах, що на підставі середньо статистичних даних дало можливість визначити структуру системи обслуговування міста. Підкреслено також, що прямого перекладу зі структури середовищних потреб людини на номенклатуру об'єктів обслуговування не має, оскільки потреби взаємопов'язані між собою, а один об'єкт може задовольнити декілька потреб.

В праці Жіліної Ю.Н.(2003р.) [3] визначено емоційно-споживацькі якості середовища як предмет середовищних потреб. Цінним в роботі також є підтвердження взаємозв'язку задоволення потреб у середовищі з його емоційними оцінками на підставі опитування респондентів.

Метою дослідження є вивчення закономірностей взаємозв'язку між потребами та естетичними якостями міського середовища. Розгляд цього питання потребує спочатку вивчення природи потреб людини, що і становить мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Потреба розглядається як внутрішній стан психологічного або функціонального відчуття недостатності чого-небудь в залежності від ситуаційних чинників. У суспільних науках давно затвердилася думка, що потреби людини різноманітні і мають різну значущість. Залежно від видів буття людини розрізняють фундаментальні типи потреб: біологічні (або драйви), матеріальні, соціальні та духовні. Найбільш поширеними ознаками класифікацій потреб виступають: сфери діяльності людини, об'єкт потреб,

функціональна роль потреби, суб'єкт потреб, походження потреб та ефект для суспільства (рис.1) .

Рис. 1. Загальна класифікація потреб

В дослідженні слід прийняти поняття *середовищних потреб*. До середовищних віднесено ті потреби, які мають предметом задоволення архітектурне середовище, тобто трансформація і задоволення потреб відбувається за допомогою об'єктів, явищ і можливих дій у архітектурному середовищі міста. Естетичні потреби відносять до духовних потреб людини, в піраміді А. Маслоу їх місце виявляється проміжним між двома верхніми рівнями. *Естетичні потреби* у місті слід визначити як потреби людини в прекрасному, красі і гармонії; потреби до споглядання краси в природі; потреби до позитивного емоційного контакту з міським середовищем і милування міськими пейзажами; потреби до творчої діяльності, створення та сприйняття творів мистецтва, до перетворення міського середовища за законами краси.

Суб'єктами потреб виступають окрема особистість, суспільство і людство в цілому. Всі потреби взаємопов'язані між собою. Зв'язки між ними здійснюються як по вертикалі (ієрархічні), так і горизонталі. Виділяються *типи - комплекси потреб*, що представляють собою більш-менш чітку послідовність потреб особистості в даний період часу, в яких одна потреба грає домінуючу роль, а інші стають другорядними. Виділяються *типи - набори потреб*, зумовлені різними стратифікаціями людського суспільства на певному етапі історичного розвитку. Це досить стійкі набори потреб певних соціальних груп, що історично склалися. Виділяються і *типи - рівні потреб*, в яких до нижчих, первинних потреб віднесені біологічні та матеріальні потреби, до вищих,

вторинних - соціальні та духовні. Кожен тип представляє **інтегрально-системну сукупність потреб**, яка не зводиться до однієї потреби ні поелементно всередині групи або типу потреб, ні підсистемно. В інтегрально-системній сукупності потреб для суб'єктів кожного рівня спостерігається область універсального, загального в потребах та область відмінностей, що може виражатися в змісті окремих потреб, в різних засобах, формах та предметах їх реалізації (рис. 2).

Рис. 2. Піраміда потреб людини та підстави диференціації потреб

Марксизм обґрунтовував *закон підвищення потреб*, тобто в процесі розвитку виробництва відбувається задоволення первинних потреб, що дає поштовх до появи нових, більш складних потреб - духовних. Якщо не задоволені первинні потреби, без яких неможливе існування людини, не затребувані і вторинні. Ідея ця підтримувалась і А. Маслоу, отримавши у нього назву *принципу ієрархії потреб*: послідовний рух вгору по піраміді потреб після задоволення первинних потреб. З принципом ієрархії погоджується більшість дослідників, принцип діє на всіх суб'єктних рівнях. Але слід відмітити, що він має винятки. Історія мистецтва свідчить, що творчі люди виявляли свій талент, здебільшого відчуваючи серйозні матеріальні проблеми. Визвольні війни демонструють масовий героїзм і самопожертву людей, які захищають свою батьківщину всупереч інстинкту самозбереження.

Реальний потенціал впливу потреби на людину визначається дефіцитом і ступенем задоволення потреби. Голод рухає людиною до тих пір, поки вона не втамувала його. В певний період часу і в певній ситуації одна з потреб в залежності від дефіциту починає **домінувати (тобто актуалізується)**. Незадоволена потреба виступає зовнішньою мотивуючою силою, що стимулює

діяльність людини. Мотив виступає усвідомленою і опредмеченою потребою, причиною активності та діяльності суб'єкта (рис.3).

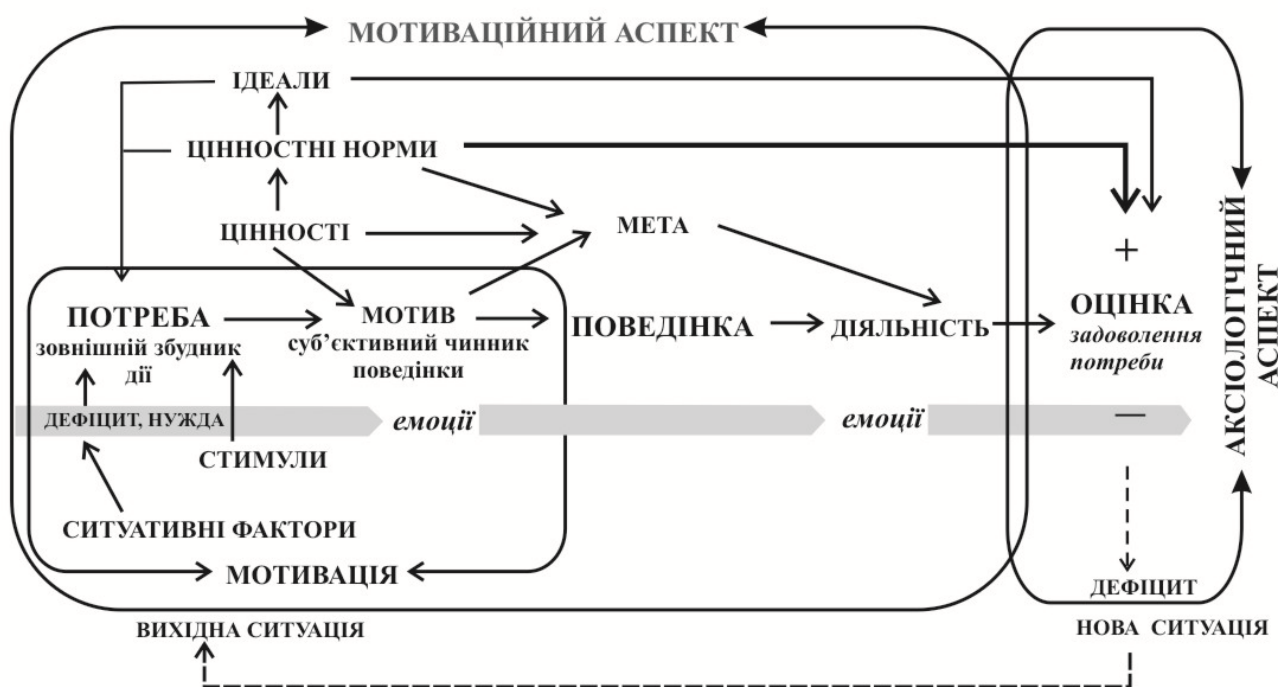

Рис. 3. Структура мотиваційного аспекту

Маючи мотив, діяльність людини стає цілеспрямованою і послідовною. У процесі діяльності значення і цінність для суб'єкта набуває сам предмет потреби, а також усі об'єкти і дії, що сприяють успішній реалізації мети. Таким чином, цінності - це матеріальні та духовні об'єкти, які задовольняють потребу і знаходяться поза нею. При цьому цінності виступають регуляторами соціальних відносин і взаємодії людей та спираються на ціннісні норми. Норми виступають як спосіб упорядкування елементів культури і соціальних відносин. Норми невіддільні від ідеалів, до яких прагне вся людська діяльність. Системи ідеалів і норм включають естетичні ідеали і норми певної епохи. Потреби виступають основними зовнішніми факторами, що мотивують людину до діяльності. А внутрішніми факторами, що оцінюють ступінь актуальності потреби та результати її задоволення, виступають емоції. Оцінка ступеня задоволення потреби може мати усвідомлений характер і завершуватися вербальною оцінкою - оціночним судженням. Далі слід підкреслити, що суб'єкт діє, виходячи не з об'єктивних потреб, а своїх уявлень про них і дефіцитом може виступати невідповідність нормі або ідеалу. Усвідомлені потреби як безпосередні мотиви діяльності людей формуються в результаті розкодування сигналів, стимулів, які впливають на людський організм, його психіку через

призму наявних у даного індивіда знань, досвіду і засвоєної ним культури. Тому, потреби індивіда обумовлені культурою суспільства, його соціальним статусом. Крім того, для оцінки ступеня задоволеності потреби суб'єкт використовує суспільну міру, відповідність суспільній нормі і цінностям, а не предмети, що слугують задоволенню потреби. Така загальна схема взаємозв'язку між потребами, мотивами, метою, цінностями, ціннісними нормами, ідеалами і поведінкою суб'єкта. Вихідна ситуація (дефіцит) і стимули визначають конкретну мотивацію людини. Все разом і становить **мотиваційний аспект** до діяльності (актуалізована потреба, що є домінуючою в інтегрально-системній сукупності потреб; мотиви; цілі; цінності; норми; ідеали; поведінка; емоції і ситуаційні фактори) (див.рис. 3).

Для з'ясування факторів, що викликають відмінності в потребах, наводиться таблиця 1, яка показує також, що ці ж фактори призводять і до зміни потреб у часі. Представлено три рівні динамічності і диференціації потреб: рівень індивіда, рівень суспільства і рівень людства. Зміна та розвиток потреб відбувається в декількох напрямках: **оновлення або зміна змісту потреби; зміна і розширення предметів задоволення потреби;** (це трансформації потреби); **поява нових потреб; зміна періодів домінування потреби або типів потреб.** Ці напрями охоплюють всі потреби і всі суб'єктні рівні, але на вищих суб'єктних рівнях динаміка уповільнена. Таким чином, ми маємо фундаментальні базові потреби та різноманітні інтерпретації їх змісту в різноманітних контекстах (суб'єктних, соціальних, культурних, історичних та ін., що мають часову динаміку). Визначені закономірності динаміки і диференціації розповсюджуються і на естетичну потребу, це дозволяє нам висунути попередню гіпотезу, що якості середовища, які суб'єкти відносять до естетичних, також зазнають диференціацію і динаміку у часі.

Містобудівна діяльність включає формування міського середовища і прагне до задоволення всіх потреб людини. В ланцюжку *суб'єкт – потреби – архітектурне середовище* слід визнати наявність ще одного повноцінного суб'єкта – творця, що формує архітектурне середовище. Це - містобудівник, за яким стоїть весь цех архітекторів, дизайнерів, будівельників, інженерів міського господарства, міських управлінців, науковців і т.д.. Цей суб'єкт формує вимоги до формування міського середовища, спираючись на наукові знання і системи цінностей суспільства. В його завдання входить узагальнення потреб, передбачення змін в потребах у майбутньому та визначення проблемних ситуацій сьогодення. У завдання сучасного містобудування входить також врахування потреб всіх визначених суб'єктів. Але їх потреби одночасно можуть перебувати в різних відносинах (співпадання, конфлікт,

Характеристика динаміки і диференціації потреб*

Таблиця 1

№ п\п	Види динаміки і диференціації	Визначальний фактор	Примітки
1	2	3	4
Рівень особистості			Локальний простір і час
1	Соціокультурна	Освіта, досвід, професія, виховання, переважаючий вид трудової діяльності індивіда	Динаміка і диференціація потреб
2	Вікова	Вік	
3	Ситуаційна	Вихідні ситуаційні фактори: дефіцит	
4	Обумовлена психотипом людини	Психотип людини, темперамент	Диференціація потреб
5	Гендерна	Стать	
Рівень між особистісних відносин			Ментальний простір і час
6	Етнічна	Традиції, звички, національна і регіональна культура	Динаміка і диференціація потреб
7	Соціальна	Соціальний статус, належність до неформальних груп, корпоративних груп тощо	
8	Ситуаційна	Актуалізовані потреби та вид діяльності	
Загальнолюдський рівень			Глобальний простір і час
9	Виробничо-економічна	Розвиток виробництва, науки і обслуговування	Динаміка і диференціація потреб
10	Культурно-історична	Зміни в уявленнях про образ світу, гармонію, дух епохи	
11	Ступінь актуалізації	Актуальна потреба або група потреб	
12	Сезона	Пори року	
13	Добова	Час доби	
14	Обумовлена кліматом	Кліматичні умови, природний ландшафт	Диференціація потреб

* Опрацьовані матеріали [1,3, 4]

доповнення і т.д.), що потребує урегулювання потреб і інтересів різних соціальних груп.

Щодо ситуаційних чинників, слід відмітити ще наступне. Середовищна потреба суб'єкта може визначатися також не відсутністю міських ресурсів, а недосяжністю їх даному індивіду або нерівномірністю розподілу ресурсів на території міста. А оскільки ресурси міст (трудові, матеріальні, природні, інформаційні, енергетичні, послуги, фінансові та ін.) мають специфічний для певного міста характер, саме це визначає найбільше різноманіття ситуаційних факторів. Дефіцит у містобудуванні постає усвідомленими проблемами, а подолання їх залежить від економічного рівня міста і країни.

Визначені вище закономірності діють і на рівні суб'єкта - творця. Так, якщо звернутися до Аристотеля, то основні середовищні потреби вже позначені у стародавні часи ("Політика", VII, 10-11, цитується по [6]). Це - потреба в здоровому середовищі, безпеці та відповідність міського середовища «внутрішній політичній діяльності громадян» міста. Здорове для людини місто передбачає вигідне місце розташування в природному відношенні, забезпечення міста здоровою водою з розподілом води питної і "для інших потреб", сприятливий вітровий режим. Такі вимоги до здорового середовища не втратили своєї актуальності і тепер. Але ми не можемо собі уявити, щоб у стародавні часи до змісту цієї потреби увійшла б «необхідність забезпечення певного ступеня рухливості людини і трудових занять» (Н.Ф. Реймерс, [5]). А нова потреба стала предметом містобудівного проектування у сучасній період, і головною причиною цього є гіподинамія (дефіцит руху і фізичної активності сучасної людини).

Висновки. Таким чином, в ході дослідження простежена роль потреб в мотиваційному аспекті до діяльності людини, взаємозв'язки між елементами мотиваційного аспекту та встановлено наступні закономірності формування потреб людини:

- принцип ієрархії потреб;
- принцип перманентного домінування однієї з потреб в інтегрально-системній сукупності потреб;
- принцип динамічності потреб;
- принцип збільшення диференціації потреб від вищих до нижчих суб'єктних рівнів;
- принцип наявності загального, універсального в потребах на всіх суб'єктних рівнях, що має під собою антропологічне обґрунтування в родовій природі людини, в загальних закономірностях розвитку суспільства;
- принцип залежності змісту потреби від соціо-культурних факторів (норм, цінностей, ідеалів епохи і т.д.).

Визначені закономірності розповсюджуються і на естетичну потребу людини, що дає змогу припустити динамічність естетичних якостей міського середовища. Але для підтвердження цієї гіпотези необхідно розглянути природу естетичної потреби, що і становить **перспективу подальших досліджень**.

Література

1. Архитектура и эмоциональный мир человека / Г.Б. Забелшанский, Г.Б. Миневрин, А. Раппапорт, Г.Сомов. – М.: Стройиздат, 1985. – 208с.
2. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем./ Демин Н.М. – К.: Будивельник, 1991. – 185с.
3. Жилина Ю. Н. Влияние потребностей человека на организацию архитектурной среды: автореф. дис. на соискание уч. степени к.арх.: спец. 18.00.01- Теория и история архитектуры, реставрация и реконструкция историко-архитектурного наследия» / Жилина Ю. Н. – Екатеринбург, 2003. – 20с.
4. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / Маслоу А.Г. – Санкт-Петербург: Евразия, 1999. – 478с.
5. Реймерс Н.Ф. «Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы»/ / Реймерс Н.Ф.– М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.
6. Архитектура античного мира. – М: Изд-во академии архитектуры СССР, 1940. –с.26-28.

Аннотация

В статье рассматривается природа потребностей человека с целью определения их влияния на эстетические качества городской среды. Приведены классификации потребностей, структура мотивационного аспекта, определены факторы дифференциации и динамики потребностей на трех субъектных уровнях.

Ключевые слова: средовые потребности, эстетические потребности, интегрально-системная совокупность потребностей, мотивационный аспект, динамика потребностей.

Annotation

The article examines the nature of human needs in order to determine their impact on the aesthetic quality of urban environment. Shows the classification of needs, the structure of the motivational aspect, identified the factors of differentiation and dynamics of needs on the three subjective levels.

Keywords: environmental needs, aesthetic needs, an integrated-system set of needs, motivational aspect, dynamics of needs.